

УДК101

Г.М. Горячковська

Харківський національний університет радіоелектроніки,
канд. філос. наук, доцент кафедри філософії

МЕТАФІЛОСОФІЯ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ

Стаття звернена до проблеми призначення філософії та актуалізації її ціннісного потенціалу. Метафілософія – рефлексія над історичним досвідом філософії – визначає її як прагнення до знання про світ в цілому. Філософія знаходиться на межі наукового і релігійного підходу до осягнення універсуму, шукає зв'язок між усіма його проявами. Філософія століттями залучала людину до культури самовизначення і практики раціональності. Освітній процес як культурне явище виник, існує і має перспективу завдяки філософії. У той же час, філософія продовжує сприйматися як безпредметне мислення, і це позначається на статусі філософських дисциплін. Ситуація змушує знову і знову прояснювати фундаментальну роль філософії ...

Ключові слова: метафілософія, філософія, освіта

А.Н. Горячковская

МЕТАФИЛОСОФИЯ О ПРЕДНАЗНАЧЕНИИ ФИЛОСОФИИ

Статья обращена к проблеме предназначения философии и актуализации ее ценностного потенциала. Метафилософия – рефлексия над историческим опытом философии – определяет ее как стремление к знанию о мире в целом. Философия находится на грани научного и религиозного подхода к постижению универсума, ищет связь между всеми его проявлениями. Философия веками приобщала человека к культуре самоопределения и практике рациональности. Образовательный процесс как культурное явление возник, существует и имеет перспективу благодаря философии. В то же время, философия продолжает восприниматься как беспредметное мышление, и это сказывается на статусе философских дисциплин. Ситуация вынуждает вновь и вновь прояснять фундаментальную роль философии...

Ключевые слова: метафилософия, философия, образование

A. Horyachkovskaya

METAPHILOSOPHY ON THE PURPOSE OF PHILOSOPHY

The article is addressed to the problem of the predestination of philosophy and the actualization of its potential. Metaphilosophy – reflection on the historical experience of philosophy – defines it as a desire for knowledge about the world as a whole. Philosophy is on the verge of a scientific and religious approach to understanding the universe; it seeks a link between all its manifestations. Philosophy for centuries introduced man to the culture of self-determination and the practice of rationality. The educational process as a cultural phenomenon has arisen, exists and has a perspective due to philosophy. At the same time, philosophy continues to be perceived as non-objective thinking, and this affects the status of philosophical disciplines. The situation makes us again and again clarify the fundamental role of philosophy ...

Keywords: metaphilosophy, philosophy, education

Метафілософія – рефлексія над історичним досвідом філософії – визначає її як прагнення до знання про світ в цілому і про систему відносин «людина-світ», а також як універсальний комплексний метод пізнання. Виникнення ідеї метафілософії пов'язують з ім'ям польського філософа Г.Є. Струве (1840 – 1912), але майже кожному

спробу визначити філософію, можна вважати початком метафілософії, оскільки кожна дефініція філософії містить розуміння того, чим повинна бути філософія, в чому її призначення. Минуле століття демонструє метафілософську пандемію, головним симптомом якої є спроби відповісти на питання «що таке філософія?» в однойменних працях відомих філософів (М. Гайдегера, К. Ясперса, Х. Ортеги-і-Гассета, Ж. Дельоза і Ф. Гватарі та ін.). Традиційно філософія постає як система переконань, що утворюють загальний теоретичний світогляд; вона осмислює, критично узагальнює повсякденний досвід людей, феномен людської особистості, суспільне життя, наукове пізнання, історичний досвід; вона досліджує різноманіття притаманних природі і суспільству форм, розробляє на цьому підґрунті принципи пізнання, оцінки поведінки і практичної діяльності загалом, з якими люди в різні історичні епохи пов'язують свої фундаментальні життєві інтереси. Через досвід рефлексії філософія віками залучала до культури самовизначення і практики раціональності, відкривала обрії ідеалів пізнання, пов'язуючи їх з цариною повсякденних знань та навичок. Завдяки розвитку філософії формувалася науковий потенціал культури і підтримувався життєвий простір суспільства та індивіду.

У той же час, філософія продовжує сприйматися як безпредметне мислення, безплідні роздуми диваків-мрійників. Саме це спонукає до рефлексії з приводу філософії знову і знову. Парадоксальна сутність філософії визначається тим, що вона має позанауковий характер (ще з часів Нового Часу це викликає невпинну критику), і разом з тим, ідеалами наукового пізнання виступають саме філософські системи. Інваріантність фундаментальних проблем філософії не може бути вирішена однозначно, згідно строго наукового підходу. У той же час, приватні науки мають потребу у подоланні обмежень, що їх стримують, в узагальненні досягнень, світоглядній рефлексії щодо досліджень та здобутків. Форма філософії, що спирається на логіку, цілком наукова, але зміст – надзвичайно різноманітний: від аналізу та узагальнень результатів наукової практики до екзистенційних рефлексій, які свідомо уникають суб'єктно-об'єктного підходу. Філософія перебуває на межі наукового і релігійного підходу до осягнення універсуму, шукає зв'язок між усіма його проявами, прагне до цілісного осягнення єдності світу як до ідеалу пізнання. Позанауковий характер філософії формується завдяки особистості філософа, світогляд якого неминуче відбиває філософія. Свого часу Фіхте відзначав, що філософська система одухотворена душею людини, що володіє нею [1]. На відміну від філософа, особистість природознавця цілеспрямовано максимально (але, звісно, не повністю) усунена від змісту результату дослідження.

Історичність і плюралістичність – невід'ємні атрибути філософії, вони забезпечують адогматичність, актуальність та плідність філософського буття. Філософія представляє собою духовний зміст своєї культурної парадигми і, разом з тим, позачасовий потенціал культури людства в цілому. Ідеї, що виникли в філософії як відгук на виклики свого часу, стають здобутком майбутніх поколінь. Напруження співіснування різноманіття концепцій складає необхідну атмосферу розвитку філософської думки. Головні філософські питання не мають наукової емпіричної перевірки, тобто відповіді залишаються гіпотезами, зберігаючи евристичну цінність. Пошук актуальних відповідей складає живий процес розвитку філософії і має декілька форм: диференціація філософських вчень, дивергенція філософських вчень, поляризація філософії, інтеграція філософських ідей [2]. Диференціація проявляється у різноманітті вчень, що опонують між собою у межах єдиної філософської течії. Дивергенція визначає відхилення від течії через посилення напруження між конкуруючими концепціями; саме цей процес призводить до поляризації вчень і виникнення нових напрямків філософії. Поляризація філософії може бути розглянута з точки зору як взаємодоповнення, так і навпаки – радикалізації протиріч, коли набуває

чинності ситуація вибору між взаємовиключними вченнями. Процес радикалізації не заважає інтеграції – спадкоємності між вченнями, навіть тими, що радикально опонують одне одному. Філософія є не просто історичним явищем, вона у своєму бутті тотожна історії філософії. І знов парадокс: окрема проблема, що принижує значення філософії у сучасній системі цінностей, це її перебування поза зоною прогресу (ключового критерію успіху сцієнтизму). «На відміну від наук для філософського мислення не характерний прогрес. Ми, безумовно, істотно просунулися в порівнянні з давньогрецьким лікарем Гіппократом. Але навряд чи ми можемо сказати, що просунулися далі Платона. Тільки в матеріалі наукового пізнання, яким він користувався, ми знаходимося далі. У самому ж філософствуванні ми, можливо, ще навряд чи досягли його» [3]. Історичність філософії, що повернута до обрїю культурних світоглядних універсалій, є запорукою напруження між традицією та інновацією, необхідного для розвитку науки. Досягнення науки сприймаються філософією як культурні контексти-виклики, що потребують гармонізації культурного простору; і гегельянське розуміння філософії як квінтесенції культури не втрачає сенсу навіть в нашу добу нон-фікшн.

Позанауковий зміст (екзистенціалізму, «філософії життя», релігійно-ідеалістичних течій) та суб'єктно-суб'єктний підхід філософії є джерелом збагачення пізнання людської реальності, до якої звернена філософська думка. Філософія завжди пов'язана з особистим буденним досвідом, від якого майже відсторонилася наука, продукуючи власні інформаційні царини. Про життя і смерть людини, її повсякденні переживання, цінності, прагнення, відносини – тобто вічні людські питання ми дізнаємося саме завдяки позанауковим підходам, що містить філософія. Єдиним предметом філософії є універсум (Х. Ортега-і-Гассет). Усвідомлення свого місця в універсумі характерна риса стану мудрості. Прагнення до цього стану складає етимологічний, початковий зміст філософії. І філософія як самодостатність «бутя-в-дорозі» до мудрості розкриває історичний сенс самоздійснення людини. К. Ясперс влучно відзначав, що філософія передує науці і з'являється там, де пробуджується людина. На його думку, філософствування походить з подиву, сумніву, усвідомлення власної слабкості і розгубленості. Потрясіння і пов'язаний з ним стан пригніченості і здивованості є відправною точкою, з якої людина вирушає на пошук своєї мети. «Філософія – це те, що концентрує людину, завдяки чому вона стає самою собою, стаючи причетною самої дійсності» [3].

Філософія намагається зрозуміти, як пов'язані між собою здатність мислення, необхідність природи і свобода дії [4], і може бути представлена у вигляді різноманіття варіацій такого розуміння. Філософія має внутрішній етичний пафос і сама по собі є вчинком, що реалізує людське прагнення до ідеального. Рефлексує суб'єкт намагається поєднати прагнення найкращого для себе і прагнення до істини. Це намагання реалізується через процес осягнення різноманіття цілісних, ідеально-довершених, ціннісно наповнених образів світу – особистих світів філософів, що стають надбанням історії філософії. Бути готовим к зустрічі з ідеальним – життєве кредо філософа. Філософ починає мислити не там, де зупинився попередник, а кожен раз заново, нібито він був першим в цій справі. І він обирає в якості предмета думки не якусь локальну задачу, а сам світ, що мислиться в його первинності [4]. Реальний світ завжди піддається сумніву свідомістю, що відкрита ідеальному. Така мотивація критичного мислення має зворотній ефект: живить культуру сумніву і прагнення досконалості. Моральний обрїй, що кожного разу, знов і знов винаходить філософія спонукає, на відміну від пізнання суцього, прагнути належного. Цьому сприяє кантіанська формула: мислити самостійно; мати здатність подумки стати на місце іншого; мислити у злагоді з собою.

Фундаментальні цінності буття людини (довіра, добро, свобода, творчість, любов, совість, справедливість та ін.), що складають підґрунтя культури і є своєрідним геномом соціального життя, через філософію потрапляють до нових культурних контекстів, які формуються через безперервну конкуренцію культурних середовищ і вплив домінуючих сфер. Філософія актуально інтегрує універсалії, виправляючи дисбаланс. Цей процес є сенсоутворюючим за сутністю і спрямований на генерацію життєвого простору культури через оновлення картини світу. Найбільш вагомими прикладами виглядають періоди глибинних ціннісних трансформацій, коли сумніву піддається власне наявність універсалій: часи радикального релятивізму, часи руйнування культури на користь нижчих потреб, часи виживання. Зруйнований світ відносин нездатний до творчого процесу, його розбудова складне завдання філософії. Процес ґрунтується на відтворенні символічно-образних форм, що вказують на єдність різноманіття проявів культури; саме ця фундаментальна складова дозволяє зберегти універсальний характер філософії і згодом сформувати її категоріальні структури. Філософеми, що розчинені у широкому спектрі рефлексій повсякдення, літературі, мистецтві, політиці складають підґрунтя філософської рефлексії як такої. Подальша схематизація символічно-образних форм просуває їх у процесі раціоналізації до рівня абстракцій, з якими також працює філософське мислення. На цьому рівні виникають нові ідеї, що здатні оновити культуру, привнести новий імпульс у її розвиток, але й ризики спотворити її¹. Філософія генерує ідеї, що адаптують культурне середовище до сприйняття універсалій, які було відкинуто через зміну культурних парадигм. Для цього потрібні нові інтерпретації універсалій, що залучують до їх ціннісної сутності. Таким чином проявляється специфічне прагнення філософії поєднати теоретичне осягнення реальності з ціннісним відношенням до нього.

Освітній процес як культурне явище виник, існує і має перспективу саме завдяки філософії. Його фундаментальна мета ще з часів Сократа – винахід людини через самопізнання; ігнорування чи забуття цієї універсалії – свідомство глибинної деградації. Загальна сутність людського освіти полягає в тому, що людина робить себе у всіх відносинах духовною істотою, а той, хто вдається до частковостей, неосвічений [5]. Освіта, зведена до рівня фахової інформованості, гостро актуалізує проблему долі людини і людства. Вічна проблема набуває нових рис, ускладнюється через техноцентричний соціально-політичний розвиток сучасній реальності. (Зауважимо: саме науково орієнтована позитивістська гілка філософії, що отримала визнання наукової спільноти, а з часом розчинилася в життєвій стратегії масової свідомості, чимало сприяла впровадженню і легітимації сучасного інструменталістського мислення; про це писав ще М. Вебер.) Ігнорування або усунення з освітнього процесу ціннісної проблематики на користь епістемологічної лише загострює ситуацію невизначеності подальшого існування суспільства і культури. Надмета сучасної філософії – збереження людської реальності в умовах прогресуючого сцієнтизму і техноцентризму має декілька рівнів реалізації. Фундаментальною умовою є залучення молоді до філософських дисциплін і ревізія відносин між гуманітарною і природознавчою складовими вищої школи з метою їх гармонізації. Філософія як практика живого мислення, мислення, що одночасно усвідомлює себе, є досвідом самосвідомості людини, котра визнає себе вільною і відповідальною. Цей погляд вільної людини – головний інструмент проблематизації та прояснення відомого, невідомого і осягненого, а також головний зв'язок між ними. Філософія як критика культури і спосіб її існування шляхом безперервної реінтерпритації універсалій,

---

¹ Яскравим філософським нарисом з цього приводу є праця М. Поповича «Модерн і постмодерн: філософія і політика».

мабуть, – головна запорака збереження навколишнього світу, що, за словами Е.Гусерля, «є духовним явищем нашого особистого життя» [6].

Наприкінці слід відзначити важливий аспект рефлексій щодо філософії. Дорікання на її адресу стають справедливими, коли вона, в прагненні до формалізації, вироджується у софістику і схоластику, втрачає здатність до безпосереднього спонтанного людського переживання. Інституціалізація філософії в структурі освіти, безумовно, є шляхом формалізації, але філософія завжди прагне свободи і знаходить її (ця ситуація визначилася за часів Сократа). Філософія – це спонтанне мислення; людські почуття як елемент культури працюють в умовах вільного простору, де люди здатні впізнавати себе, а не повторювати, як роботи [7]. Тому викладання філософії потребує розуміння специфіки і складності її природи. Завдання викладача – через діалог залучати студента до практики рефлексії, всебічно сприяти особистій зацікавленості і незалежності позиції студента щодо осягнення філософських питань; перетворювати учнівство на співтворчість, збагачуючи естетичну і етичну атмосферу живим стихійним процесом проблематизації та актуального пошуку відповідей; стимулювати студентів до самостійного формування питань і пошуку відповідей. Творче мислення та самостійне цілепокладання можуть бути здобутками університетської філософії лише на підґрунті актуалізації самовідчуття життя і «темпераменту філософствования» (М.К. Мамардашвілі) студента; ретельна формалізація навчального процесу лише блокує ці складові. Доречною для формування методу викладання філософії здається позиція К. Ясперса. Він вважав, що смисл філософствования розкривається завдяки системі зусиль: участі у наукових дослідженнях; вивченні великих філософів; повсякденному сумлінню життя. Науковий досвід, залучення до методу і критичного мислення формують позицію, необхідну для істинності філософствования. Шлях до філософії лежить через занурення в її історію. Усвідомлене відповідальне ставлення до власного досвіду життя доповнює троїчну систему вивчення філософії, що пропонує К. Ясперс. Філософія відкрита для всіх, її умовами є досвід життя, прагнення бути, бути відкритим; самостійність зусиль у пошуку відповідей, кожного разу починаючи з початку; непримусованість і неупередженість і, разом з тим, перебування у суспільній думці. «Вона не може боротися, не може доводити себе, але вона може повідомляти себе. Вона не чинить опору там, де її відкидають, вона не торжествує там, де до неї прислухаються. Вона живе у злагоді, яке в межах людства, по суті справи, може зв'язати всіх з усіма» [3].

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Фихте И. Г. Первое введение в наукоучение. Сочинения в двух томах. Т. 1. – СПб, 1993.
2. Ойзерман Т.И. Философия как история философии. / Т.И. Ойзерман. – СПб.: Алетейя, 1999. 448 с.
3. Ясперс К. Введение в философию. Пер. с нем. Под ред. А. А. Михайлова. / К. Ясперс. – Мн.: Пропплеи, 2000. – 192 с.
4. Гусейнов А.А. Философия как этический проект. / Вопросы философии. – М.: 2014. № 5.
5. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы филос. Герменевтики. Пер. с нем. / Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова./ Х.-Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
6. Гуссерль Э. Философия как строгая наука. Пер. с нем. / Э. Гуссерль. – Новочеркасск: Агентство «Сагуна», 1994.
7. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. / М.К. Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1996. – 368 с.